

הרב ישראל דנרוביץ

בכל יום היה זהבה ירוק והיום אדום

אורי תחטת

המחבתות בבית המקדש היו יצוקים מזהב ירוק וביום הכיפורים מזהב אדום - המשנה והגמרא מתעלמים לחלוטין מהסבר השינוי, והרמב"ם מגדיל ומתעלם כליל מדין זה - 'זהב אדום' מה הוא? הזהב היקר ביותר או שמא דווקא הפשוט מכולם?

עלינו לדעת איפוא האם יש קשר כלשהו בין הגימוק הנעלם מעימנו כלפי הצורך של מחתת יום הכיפורים להיות מזהב אדום עם כך שהרמב"ם בחר להתעלם לגמרי מהלכה זו?

אף זאת יהיה עלינו לברר: זהב ירוק וזהב אדום אלו - מה טיבם? האם יש להם תכונות מיוחדות והרי הם סוגים העומדים בפני עצמם, או שמא הכוונה היא רק לצבע החיצוני מבלי להתייחס לסוג כזה או אחר? בדרך ליבון הדברים נתוודע לשאלה מעניינת: הזהב האדום הוא הזהב היקר ביותר או הפשוט מכולם? וגם, מה אומר על כך המדע בימינו?

זהב אדום - מפני מה?

שתיקה מוחלטת קיימת, הן במשנה והן בגמרא, כלפי חידוש זה שהמחבתות של ימות השנה ושל יום הכיפורים לא היו עשויות מאותו סוג זהב. חז"ל אינם נותנים לנו הסבר או טעם כלשהו לכך שביום הכיפורים הייתה המחתה צריכה להיות עשויה מזהב אדום. והטיב לחדד את תמיהה זו הגאון השאגת אריה בספרו 'גבורת ארי' (יומא דף מד ב): "בכל יום היה זהבה ירוק והיום אדום - הבבא זו לא נתפרש בגמרא טעמא".

ובמקום שאין טעם בגמרא - מציע הגבורת ארי שני טעמים משל עצמו להסביר מדוע היה על המחתה של יום הכיפורים להיות משל זהב אדום, ומעניין להבחין כי הגבורת ארי כיוון בשני תירוציו אלו לדברי הגאון בעל 'תוספות יום טוב' שקדם אליו, ואף הוא כותב במפורש את שני הסברים אלו (יומא פ"ד מ"ד).

המחבתות בבית המקדש

המחתה עימה השתמש הכהן הגדול ביום הכיפורים לחתות גחלים מעל המזבח לא הייתה דומה למחתה עימה השתמשו במשך כל ימות השנה. שינויים רבים היו בין המחבתות, כשמרביתם נעשו לנוחותו של הכהן הגדול מתוך התחשבות בחולשתו והכרה בצורך להקל על טרחתו ביום גדול זה.

המשנה במסכת יומא (פ"ד מ"ד) מסדרת את החילוקים השונים של המחבתות, ואלו הם חלק מהשינויים: "בכל יום הייתה כבדה והיום קלה; בכל יום הייתה ידה קצרה והיום ארוכה; בכל יום היה זהבה ירוק והיום אדום - דברי רבי מנחם".

עניין זה של שינוי סוג הזהב עימו השתמשו ליציקת ועשיית המחתה בכל השנה וביום הכיפורים הוא העומד במרכז מאמרינו זה. שכן למרבה הפלא אין אנו מוצאים, לא במשנה ולא בגמרא, שום סיבה או טעם כלשהו שיסביר את טיב שינוי זה: מדוע ביום הכיפורים היה על המחתה להיות עשויה בדווקא מזהב אדום?

וכפלא על פלא מתברר שאם כי אמנם יש מרבותינו הראשונים שמזכירים את פרט זה שעל מחתת יום הכיפורים להיות עשויה מזהב אדום, הרי שהנשר הגדול רבינו הרמב"ם הניף את ידו החזקה בהלכות עבודת יום הכיפורים בהזכירו את החילוקים השונים הקיימים בין מחתת יום הכיפורים למחתת כל ימות השנה, והנה מחילוק זה הוא קופץ את ידו ומתעלם לחלוטין; אין הוא אומר ולא כלום שמחתת יום הכיפורים עליה להיות משל זהב אדום.

קטורת יום הכיפורים, שחשוב שכן נכנס לפני ולפנים, ממין זהב החשוב יותר".

וכך גם כתב התוספות יום טוב: "והיום אדום - פי' הר"ב [מזהב] הקרוי זהב פרוים והוא החשוב שבשבעה זהבים דמני להו רב חסדא בגמרא דכל המאותר בחשבון הוא החשוב".

ההוכחה ממסר הזהבים

הנחת יסוד זו שכתבו התוספות יום טוב ^{והגבורת ארי} שהזהב האדום הוא החשוב ביותר, מתבססת על דברי התלמוד הבבלי (יומא דף מד ב) הנסובים על דברי המשנה 'בכל יום היה זהבה ירוק': "אמר רב חסדא: שבעה זהבים הן: זהב, וזהב טוב, וזהב אופיר, וזהב מופז, וזהב שחוט, וזהב סגור, וזהב פרוים. זהב וזהב טוב - דכתיב 'וזהב הארץ ההוא טוב'; זהב אופיר - דאיתי מאופיר; זהב מופז - שדומה לפז; זהב שחוט - שנטוה כחוט; זהב סגור - בשעה שנפתח כל החנויות נסגרות; זהב פרוים - שדומה לדם הפרים. רב אשי אמר: חמשה הן, וכל חד וחד אית ביה זהב וזהב טוב. תניא נמי הכי: בכל יום היה זהבה ירוק והיום אדום, והיינו זהב פרוים שדומה לדם הפרים".

סוברים התוספות יום טוב והגבורת ארי שרב חסדא במנותו את סוגי הזהבים הולך מן הקל אל הכבד ובסדר חשיבות עולה. כך שנמצא שהזהב האחרון הוא 'זהב פרוים' הוא הזהב החשוב יותר, ואם הברייטא מסיימת ואומרת שהזהב האדום הוא זה 'זהב פרוים' הרי שזהב זה הוא החשוב ביותר.

ומכוח זה מסבירים התוספות יום טוב והגבורת ארי; וכפי הנראה גם רבינו יהונתן מלוניל והמאירי, את הסיבה שמחתת יום הכיפורים הייתה עשויה מזהב אדום: אם זהו הזהב החשוב ביותר מתאים שממנו יהיה עשוי המחתה הנכנסת לפני ולפנים ביום הקדוש ביותר בשנה.

את אחד מתירוציהם אנו שכבר קדמו להם רבינו יהונתן מלוניל ועימו רבינו המאירי בספרו הגדול 'בית הבחירה' על אתר. ומפליא למצוא שרבינו המאירי מתייחס לשאלה זו בספר נוסף שלו 'חיבור התשובה', ושם הוא מעלה תירוצי אחר.

להלן נביא את מכלול התירוצים של רבותינו הראשונים והאחרונים, נעיין ונפלפל בהם כדרכה של תורה, ואף נציע משלנו דרך חדשה בהסבר הדבר.

שהוא חשוב יותר

בשני מילים בלבד כותב רבינו יהונתן מלוניל את הנימוק לכך שביום הכיפורים הייתה המחתה עשויה משל זהב אדום: "בעבור חשיבות". ובהרחבה יותר כותב כך גם רבינו המאירי בספרו 'בית הבחירה' על אתר: "ונשוב לענייני המשנה, והוא שאמר 'בכל יום ויום היה זהבה ירוק והיום אדום' שהוא חשוב יותר ומפני כבוד היום" - המחתה של יום הכיפורים ראוי לה שתהיה עשויה מהזהב החשוב ביותר, וזאת מפני כבוד היום, ומכיוון שהזהב האדום הוא הזהב החשוב ביותר הרי שלכן הייתה מחתת יום הכיפורים עשויה מזהב אדום.

תירוצי נאה זה חסר לכאורה את הבסיס ההכרחי לקיומו, שכן רבינו יהונתן מלוניל והמאירי אינם מפרטים מניין להם ידיעה נכבדה זו שהזהב האדום הוא אכן הזהב החשוב ביותר. ייתכן שכן הייתה קבלה בידם, אולם נראה יותר שהם ראו זאת בתוך דברי הגמרא, בדומה להגבורת ארי והתוספות יום טוב שאף הם מתרצים כך ומוסיפים להוכיח מדברי הגמרא שאכן הזהב האדום הוא הזהב החשוב ביותר.

והרי לכם דברי הגבורת ארי: "ונראה לי דהיינו טעמא: משום דבגמרא קחשיב ז' מיני זהבים - זה למעלה מזה, וחשיב זהב פרוים לבסוף, דאלמא הוא חשוב מכולן. ואזהב אדום דמתניתין קאמר בברייטא 'והיינו זהב פרוים'. וכיון שהוא חשיב מכולן עשו מחתת

ראיות מפורשות להיפך

איברא שיסוד דברי הגבורת ארי והתוספות יום טוב אינם נהירים לי כלל, שבעוד שהמה קובעים שהחשיבות של הזהבים עולה ככל שהם מאוחרים יותר בסדר זה שמנה רב חסדא, הרי שלעניות דעתי היה נראה לומר איפכא שכל המוקדם יותר הוא זה החשוב יותר, או למצער ייאמר שהסדר אינו קובע; אך לומר שהאחרון ברשימה הוא החשוב ביותר אינו עולה בקנה אחד עם המקובל בידינו הן בלשון תורה והן בלשון חכמים.

[מרחשון 2018/04]

צא ולמד ממה שאמרה תורה כלפי שבעת המינים שבהם נשתבחה ארץ ישראל (דברים ח ח): "אַרְץ חֹטָה וְשֹׁעֲרָה וְגִפֶּן וְתַאֲנָה וְרִמּוֹן אֶרֶץ זֵית שֶׁמֶן וְדִבְשָׁן", ומסדר זה של שבעת המינים הוציאו חז"ל דין הלכה למעשה וקבעו במסכת ברכות (דף מא ב): "כל המוקדם בפסוק זה - קודם לברכה".

הוי אומר: כשמסודרים לפנינו פריטים שונים בסדר מסוים, משמעותו של הסדר היא שהדבר החשוב ביותר נכתב בראשונה, והפחות חשוב ממנו נכתב לאחריו, וכן הלאה בסדר יורד.

וכיוצא בזה מצאנו גם במסכת מגילה (דף ד א): "ואמר רבי יהושע בן לוי: חייב אדם לקרות את המגילה כלילה ולשנותה ביום, שנאמר (תהלים כב ג) "אֱלֹהֵי אֶקְרָא יוֹמָם וְלַיְלָה תַעֲנֶה וְלַיְלָה וְלֹא דוֹמִיָּה לִי". וכתבו על כך רבותינו בעלי התוספות (ד"ה חייב) שעיקר קריאת המגילה היא ביום "כיון שהזכירו הכתוב תחילה".

ועוד ראה במסכת ברכות (דף נד ב): "אמר רב יהודה אמר רב: ארבעה צריכין להודות - יורדי הים, הולכי מדברות, ומי שהיה חולה ונתרפא, ומי שהיה חבוש בבית האסורים, ויצא" ולמדוהו שם מפסוקים בספר תהלים (פרק קז).

והעירו על כך רבותינו בעלי התוספות שהסדר בגמרא של אותם הארבעה החייבים

להודות אינו תואם את הסדר שכתוב בספר תהלים, ועל זה הם מתרצים (ד"ה ארבעה): "ובתהלים לא חשיב כזה הסדר, אלא חשיב הולכי המדבר ראשון, דקרא נקט סדר המסוכנין יותר תחלה - וגמרא נקט המצויין תחלה".

והשווה גם למובא ב'שיטה מקובצת' (כתובות דף קה א): "ורבינו תם ז"ל כתב: דליכא לפרושי כפשוטא דחשיבי טפי, דהא וודאי חנן המצרי חשיב טפי מחנן בן אבישלום כיוון דאקדמה בברייתא".

ומפורש יוצא מראיות אלו שהזכרנו כעת, שהן בלשון התורה והן בלשון חכמים המשמעות של פירוט בסדר מסוים היא שהחשוב ביותר הוא זה הכתוב ראשון, והפירוט הוא מהכבד אל הקל.

ואם כי ישנם מקומות ספורים שמהם נראה איפכא, וכגון מה שכתב רש"י (שמות יב לה): "ושמלות - אף הן היו חשובות להם מן הכסף ומן הזהב, והמאוחר בפסוק חשוב", הרי שדברי רש"י שם בלאו הכי צריכים הסבר רב בעצם דבריהם שכן כיצד ייתכן במציאות ששמלות יהיו חשובים יותר מכלי כסף וזהב, וראה לרבינו המהרש"ל בפירושו 'יריעות שלמה' שעמד בזה.

ומעתה פליאה דעת ממני על יסוד מה הניחו התוספות יום טוב והגבורת ארי את קביעתם שכל זהב המאוחר בחשבוננו של רב חסדא הוא חשוב יותר מהקודם לו, בעוד שעל פי המבואר בדברי חז"ל בכמה דוכתי נראה במפורש להיפך - שכל הקודם הוא החשוב יותר!

ואם כי על רבינו יהונתן מלוניל והמאירי אין קשה כל כך, כיוון שהם לא כתבו במפורש שמניין סוגי הזהבים נכתב לפי סדר חשיבות עולה, מכל מקום גם עצם דבריהם תמוהים הם שכיצד יכול הוא לומר שהזהב האדום הוא החשוב ביותר בעוד שאנו רואים שרב חסדא מנאו בסוף רשימתו, מה שמראה לכאורה שהוא הזהב הפחות מכולם, וצ"ע.

שביניהם בחרו את הזהב של המחתה שתהיה עשויה מזהב הדומה לצבע דם הפרים.

מה עניין זה לזה?

ואני בעניי לא ירדתי לסוף דבריהם בזה, וכי מחמת המכנה המשותף הלזה היו צריכים לקבוע דין חדש שלפיו לא ישתמשו עם המחתה הקבועה העשויה מזהב ירוק אלא יכינו מחתה מיוחדת ליום הכיפורים מזהב אדום, כשכל המטרה בזה היא כדי לרמז ששני נושאי צבע זה נכנסים לפני ולפנים - האם משחק צבעים יש כאן? הלוא ברור שאין כל קשר מהותי בין המחתה שבה חותים את הגחלים לבין הזאת דם הפר, וכל אחד מהם הוא עבודה נפרדת לחלוטין, ומהיכי תיתי שיהיה עניין לדמותם זה לזה עד כדי כך שיקבעו שמחתת יוה"כ תהיה מזהב אדום בדווקא להעלות את זיכרון דם הפר.

הזהב האדום הוא הסניגור!

ושמא יש בעומק כוונתם של התוספות יום טוב והגבורת ארי לומר כאן כדברי הגאון רבי ישראל קמחי המעלה בספרו על עבודת יוה"כ 'עבודת ישראל' (אזמיר תצ"ז, דף קלז א) הסבר יפה לכך שמחתת יום הכיפורים הייתה מזהב אדום.

אף הוא משתמש עם הרעיון שצבעו של זהב פרוים דומה לדם הפרים, אלא שהוא מטעים את הצורך המיוחד להזכיר את דם הפרים יחד עם הכנסת המחתה לפני ולפנים.

וזאת מחמת מה שאמרו במסכת ראש השנה (דף כו א): "דאמר רב חסדא: מפני מה אין כהן גדול נכנס בבגדי זהב לפני ולפנים לעבוד עבודה - לפי שאין קטיגור נעשה סניגור! ולא, והא איכא דם פר? הואיל ואשתני אשתני... והא איכא בגדי זהב מבחוץ? מבפנים קא אמרינן".

הגמרא קובעת שזהב הוא קטיגור המזכיר את עוונותיהם של ישראל, שכן העגל היה עשוי מזהב ונמצא שכל זהב מזכיר את חטא

בדברי האחרונים

שוב ראיתי שרבותינו האחרונים כבר עסקו בנידון זה אם קדימה ברשימה פירושה גם קדימה בחשיבות ובמעלה, ורבינו השאגת אריה בעצמו כבר דן בזה בספרו 'טורי אבן' (חגיגה יב א).

והנה הגאון רבי יוסף ענגיל כותב בספרו 'גליוני הש"ס' (ברכות דף מא ב): "וברשימותי הארכת מאוד בעניין זה אי הקדימה בלשון מורה על קדימה בפועל ובמעלה", ואף כי לא אדע האם רשימות אלו אליהם הוא מפנה כאן כבר נדפסו והיכן, הרי שכבר בעיון במראי המקומות המובאים בגליוני הש"ס שם אנו רואים שנושא זה הוא רחב מאוד. ויעוין עוד להגאון המהרש"ם מבערזאן בספרו 'דעת תורה' (או"ח סי' תעג ס"ה; יו"ד ריש סי' ו), ואתה תחזה כי ארוכה מארץ מידת עניין זה.

אולם בכל מקרה, לקבוע כי דווקא האחרון שברשימה הוא החשוב מכולם, הרי זה דבר רחוק מאוד ואין מסתבר לאומרו.

ההשוואה בין הצבעים

בתירוצו השני כותב הגבורת ארי שהסיבה לכך שמחתת יום הכיפורים הייתה משל זהב אדום היא בשל צבעו: "אי נמי, משום שדומה לדם פרים כדאמרינן בגמרא, לפיכך בחרו אותו למחתת פנים שגם דם פר נכנס לפניו כמותו". וכך גם כתב התוספות יום טוב: "אי נמי, טעמא הואיל ודומה לדם פרים ומצות היום להביא דם הפר לפני ולפנים ולפני הפרוכת ועל מזבח הפנימי".

בתירוצם זה מעלים התוספות יום טוב והגבורת ארי רעיון מחודש: הזהב האדום הלוא הוא זהב פרוים, נקרא בשם זה לפי שצבעו דומה לצבע דם הפרים, והלוא ביום הכיפורים מכניס הכהן הגדול אל קודש הקדשים לפני ולפנים הן את דם הפרים והן את המחתה שבה הגחלים, ומחמת דמיון זה

יש בזה קטרוג קצת, וכדי לתקן זאת - עשו את המחתה מזהב אדום.

ומלכד הדוחק הגדול שיש בחידוש זה לומר שעדיין יש בזה קצת קטרוג למרות שבגמרא מפורש שאין בזה קטרוג, הרי שלפי דבריו היה מן הראוי לעשות גם את הכף משל זהב אדום, וזו לא שמענו מעולם; וגם בשאר הדברים המפורטים במסכת ראש השנה שם שאין בהם את המניעה שאין קטיגור נעשה סניגור, היה ראוי לדבריו להחמיר ולעשותם משל זהב אדום, מה שכמובן לא נאמר כלל.

ולאידך גיסא - גם הפיתרון אותו מציע העבודת ישראל לחדש שזהב אדום אין בו משום אין קטיגור נעשה סניגור, ואדרבה הוא עצמו סניגור, צריך הסבר שאם כן היו יכולים לעשות את מלבושי הכהן גדול לצורך עבודתו לפני ולפנים מזהב אדום ולהרוויח בכך שלא יהיה בזה את החיסרון של קטיגור הנעשה סניגור.

אך אי משום הא לא איריא - שכן ייתכן שדווקא אם אכן בעיקרון אין בעיה של קטיגור הנעשה סניגור (כמו בכף ומחתה שהרי רק 'חוטא כל יתנאה') אזי לרווחא דמילתא יש עניין שהזהב יהיה זהב אדום שהוא סניגור בהיותו דומה לדם הפרים, אולם בכל דבר שיש בו את המניעה שאין קטיגור נעשה סניגור, אין כוח ביד הזהב האדום להוריד ממנו את קטרוגו.

ובעיקר יסודו של העבודת ישראל יש לפקפק גם מכך שלכאורה אין מסתבר לומר שיהיה מעליותא בכך שזהב אדום הוא דומה לדם הפרים, שהרי ערבך ערבא צריך - שכן בעצם הכפרה של דם הפרים דנה הגמרא שנאמר בזה שאין קטיגור נעשה סניגור, אלא שהגמרא תירצה 'הואיל ואישתני אישתני', אך מכאן ועד לומר שדם הפרים הוא סניגור בעצמותו עדיין הדרך רחוקה.

העגל היה מזהב אדום

אגב אורחא אציין כאן לדבר פלא אשר מצאתי ב'מדרש אגדה' (בובר, במדבר יט)

העגל. לפיכך מסביר רב חסדא שאין הכהן הגדול עובד לפני ולפנים בבגדי זהב אלא בבגדי לבן, כיון שאין קטיגור נעשה סניגור. מצד שני מסבירה הגמרא, שאין בעיה בדם הפרים שהם גם מזכירים את העגל, כי אין מראה הפר ניכר בעגל, וכמו כן אין כל מניעה שהכהן הגדול ילבש בגדי זהב בחוץ, כי עניין זה שאין קטיגור נעשה סניגור הוא רק לפני ולפנים.

לכאורה, אם אין קטיגור נעשה סניגור כיצד נכנס הכהן הגדול לפני ולפנים כשבדו מחתת זהב, והלוא היה ראוי לו לחשוש שזהב המחתה יעורר קיטרוג? - מסביר העבודת ישראל, שאכן מחמת סיבה זו קבעו חכמים שזהב המחתה יהיה זהב אדום הדומה לדם הפרים, כדי לרמז שעוד עתיד הוא להכניס ולהזות את דם הפר שהוא בא לחטאת ולכפר על עוון הזהב.

לכשתרצה, הרי שגם התוספות יום טוב והגבורת ארי לא נתכוונו לומר שהמחתה ביום הכיפורים הייתה עשויה מזהב אדום רק מחמת הדמיון גרידא לדם הפרים, אלא שגם הם ירדו לעומק רעיון זה של העבודת ישראל, שכל הסיבה שבה ניתן בכלל להשתמש עם מחתה העשויה זהב היא רק מפני שהוא מזהב אדום המזכיר שעתידים לכפר על חטא עגל הזהב המקטרג עם הזאת דם הפר הבא כסניגור.

משא ומתן בתירוץ זה

את הבעיה הראשונה שבתירוץ זה מבחין העבודת ישראל עצמו, והיא שהרי על אתר אמרו בגמרא במסכת ראש השנה, שבמחתת זהב אין כל מניעה של אין קטיגור נעשה סניגור, שכן כך אמרו שם: "והא איכא כף ומחתה? חוטא כל יתנאה קא אמרינן" - מכיוון שהכף והמחתה לא באו לשם קישוט וכבוד כבגדי כהונה הרי שאין בהם כל בעיה שיהיו עשויים מזהב, כך שקושיה מעיקרא ליתא ובטל הטעם ובטל הדין. אלא שעל זה משיב העבודת ישראל שלמרות זאת עדיין

לא לבן ולא צמר

אלא שלא ירדתי לסוף דעת המאירי בזה מכמה טעמים, כשבראש ובראשונה לא הצלחתי להשוות את טעמו ונימוקו עם דברי עצמו שם, שכן לאחר שהסביר מדוע הייתה הלשון צבועה בצבע זהורית האדום הוא מוסיף ומסביר מדוע נעשה הרמז דווקא בלשון העשויה מצמר, וכך כתב: "ואצלי עוד הערה בהיותו של צמר, שהצמר הוא לבן מעיקרו אלא שנתאדם בתחבולה, וכן אדם צריך להעיר עצמו שהוא עיקר יצירתו היותו זך ונקי אלא שהוא מתלכלך בחטאיו, וראוי לו להתעורר לשוב זך ונקי כמו שהוטבע בכוחו מעיקר יצירתו".

הוא אומר: רמז זה של אדמיות ראוי לו שיבוא דווקא בדבר שאין הוא אדום מתחילת בריאתו, וכגון צמר שהוא לבן בבריאתו והוא התאדם מכוח הצבע שנצבע בו, ועל זה בא הרמז לאדם שאע"פ שהוא אדום בחטאיו יש עליו לידע שמתחילת בריאתו היה לבן ונקי מחטאים.

כך שרמז זה אינו מתאים להיאמר אצל 'זהב אדום' שהוא כידוע אדום מתחילת בריאתו, ודוחק לומר שכאן בא הרמז למחצה לשליש ולרביע.

אך ביותר נפלאתי להבין את דבריו, שכן התינוח כלפי לשון של זהורית ניתן לעשות בו רמז זה שכן מצאנו בו שבסופו של דבר היה הלשון האדום משנה את צבעו האדום ומתחלף לצבע לבן כרמז לכפרת עוונותיהם של ישראל וכמפורש במסכת יומא (דף סז א), אך בזהב האדום לא נמצא בשום דוכתי שהיה בו נס שכזה שנתחלף ללבן, ומהיכי תיתי שישתמשו עם זהב שכזה המסמל את עוונותיהם של ישראל.

זהו הזהב הפשוט ביותר!

והנראה לענ"ד להציע כאן דרך מחודשת בביאור הדבר שמתחת יום הכיפורים הייתה עשויה משל זהב אדום, ויבואו דברינו על בסיס הנחת יסוד ההפוכה מדברי ר"י מלוניל

שהעגל נעשה מזהב אדום, ולפיכך המצווה על ה'פרה אדומה' שהיא באה לכפר על עוון העגל שתהיה אדומה לגמרי.

וכיוצא בזה ראה להרמב"ן (שמות לב ב): "פרקו נזמי הזהב - בחר זהב ולא כסף, בעבור שהוא מורה על מדת הדין, ומראהו כמראה אש. וכמו שאמרו עוד 'זהב פרום' שדומה לדם פרום. ולכן נעשה בית הקרבנות כולו זהב, וכן מזבח הקטורת, וכן הכרובים, ודרשו בהם (מכילתא יתרו י ג) שאם עשאו של כסף הרי הן כאלהי כסף ואלהי זהב. וגם דמות עגל בזהב יותר מן הכסף".

ותן לחכם ויחכם עוד לדון מכך שעצם העגל היה מזהב אדום, האם זה סיבה נוספת האמורה לעכבנו מלהשתמש בזהב אדום ביום הכפורים, שכן בזה מתעורר יותר חטא העגל, ועיין בזה.

כמו הלשון של זהורית

וראה זה חדש אשר מצאתי שרבינו המאירי ב'חיבור התשובה' אשר לו (מאמר ב פרק יג, עמוד 561) נתן מעצמו טעם חדש לחלוטין על דבר זה שביום הכיפורים הייתה המחיתה עשויה משל זהב אדום, וכך כתב: "בשאר ימים היה מקטיר במחתה של זהב ירוק והיום במחתה של זהב אדום, והוא אצלי אל מה שקדם לנו בצבע הלשון של זהורית".

ומרמזות דבריו נראה שהמאירי נותן טעם לשבח ומקשר את טעם היות המחיתה עשויה מזהב אדום עם אותו הטעם לכך שקשרו 'לשון של זהורית' שאף היא בצבע אדום, והלא כה הם דבריו (שם עמוד 559): "קושר לשון זהורית, והיא של צמר צבועה באדום ומשקלה שני סלעים, וקושרה בראשו של שעיר זה המשתלח לעזאזל, וזה אמנם הערה על שם אמרו 'אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו אם יאדימו כתולע' וגו' וכבר בא הרמז מזה בלשון התלמוד".

המחתה הייתה איפוא עשויה מזהב אדום לרמז על כפרת העוונות שעליהם מצאנו בכתוב 'חטאיכם כשנים'... 'יאדימו כתולע'.

אולם בכל זאת ביום הכיפורים כן היו חותים במחתת זהב, מפני חולשתו של הכהן הגדול שלא יהיה צריך לטרוח לערות ולהעביר את הגחלים מכלי לכלי - "וביום הכפורים היה חותה בשל זהב ולא חששו להפסד מועט של יום אחד בשנה והקלו טרחו של כהן גדול שלא יצטרך לערות מכלי לכלי" (רבינו המאירי שם).

נמצא איפוא שהשימוש ביום הכיפורים במחתת זהב לגריפת הגחלים הוא 'בדיעבד' במקצת, שהרי פעולת החתייה במחתת זהב מנוגדת לכלל הקבוע שהתורה חסה על ממונם של ישראל, אלא שמחוסר ברירה אחרת, שכן לא רצו להטריח את הכהן הגדול לערות מכלי לכלי, העדיפו חכמים להעדיף את נוחותו של הכהן הגדול ולא חששו לאותו בזבוז הזהב הנשחק בחתיית הגחלים.

כיוון שכן מסתבר לומר שחכמים חפצו לצמצם ככל הניתן את בזבוז ממונם של ישראל ולהביאו למינימום האפשרי, ולכן הם קבעו שמחתת הזהב של יום הכיפורים לא תהיה עשויה מהזהב הירוק המשובח ממנה היא הייתה נעשית בכל השנה, כי חסו על ממונם של ישראל שזהב כזה לא ילך לאיבוד, ואמרו לעשותה דווקא בזהב אדום שהוא הזהב הזול ביותר ובכך הם מזערו והקטינו את הבזבוז למינימום ההכרחי.

כך שבכל השנה היו יכולים להשתמש עם מחתה מזהב ירוק, שכן החתייה לא הייתה נעשית במחתה זו והזהב לא היה נשחק ולא היה בכך משום בזבוז ממון ישראל. אולם ביום הכיפורים שגם החתייה נעשתה במחתת הזהב מחמת כורח חולשתו של הכהן הגדול, הרי שבד בבד הייתה מוטלת החובה לצמצם את הבזבוז ככל היכולת, ולכן המחתה נעשתה מהזהב האדום שהוא היה הזול ביותר.

ברברי הראשונים

עתה שנתברר לנו טעם דין זה של הזהב האדום במחתת יום הכיפורים במשנת

והמאירי, התוספות יום טוב והגבורת ארי, מן הקצה אל הקצה.

שבעוד ששיטתם היא שהזהב האדום הוא זהב פרוים הוא הזהב היקר והחשוב ביותר, הרי שלמהלך זו אותו אנו סוללים כאן הרי שההיפך הוא הנכון: הזהב האדום - זהב הפרויים הוא הזהב הזול והפחות ביותר מכל סוגי הזהב! ודווקא מפני כך נקבע שישתמשו עם זהב זה למחתת יום הכיפורים.

הקביעה שהזהב האדום הוא הזהב הזול ביותר מתבססת כאמור על מכלול הראיות שהצענו לעיל ולפיהם בכל מקום שמצאנו פירוט מסוים הרי שמשמעותו של הפירוט היא שככל שהדבר חשוב ביותר הרי הוא כתוב ראשון ומוקדם לחברו, מה שאומר שהמופיע אחרון ברשימה הוא זה הזול והפחות מכולם.^[04/07/2018]

ואם מפורש בברייתא שהזהב האדום הוא זה 'זהב פרוים' הרי שמיקומו של זהב זה בתחתית הרשימה של רב חסדא אומר כי זהב זה הוא הזהב הזול ביותר מכל סוגי הזהבים.

לחום על ממון ישראל

ובכוונה תחילה קבעו חכמים ואמרו שישתמשו ביום הכיפורים בזהב אדום שהוא זהב זול ופשוט, שכן כך שנינו במסכת יומא (דף מד ב): " בכל יום היה חותה בשל כסף ומערה בתוך של זהב - מאי טעמא? התורה חסה על ממון של ישראל; והיום חותה בשל זהב ובה היה מכניס - מאי טעמא? משום חולשא דכהן גדול".

הגמרא מסבירה מדוע בכל ימות השנה היו חותים את הגחלים במחתה של כסף ורק לאחר מכן היו מערים ומעבירים את הגחלים אל מחתת זהב - מפני שראוי לחוס על ממון ישראל, והרי חתיית גחלים שוחקת את הכלי ומחסרתו, ואין ראוי לעשות כן במחתת זהב היקרה.

לא כן הוא האמת, שכן מצאתי בפירושו של רבינו יוסף נחמיהש על סדר העבודה שהוא לא ראה זאת כלל כסתירה, והוא משלים את הדברים בזה"ל: "ומחתה זהובה שאמרנו שהיה חותה בה גחלים הייתה מזהב אדום - זהב פרוים שדומה לדם פרים".

ומפורש שדעתו היא שגם אם הפייטן לא הזכיר במפורש שהיה זה של זהב אדום, עדיין אפשר להשלים ולומר שכוונתו הייתה לזהב אדום, אלא שהפייטן אינו מוכרח להזכיר את כל פרטי ודקדוקי העניין, וגם אם אין כותב זאת להדיא עדיין שייך לומר שהיה זה של זהב אדום.

לא חשש המשורר להזכיר

יצוין שבפייט זה של 'אתה כוננת' קיימים חילופי נוסחאות רבים גם כלפי שאר השינויים שהיו במחתה זו של יום הכיפורים משל שאר ימות השנה, שיש שהוסיפו גם שהייתה המחתה קלה, מחזקת שלושה קבין וידה ארוכה, ויש שלא גרסו כן. וכלשונו של הגאון רבי יהודה עייאש בספרו 'וזאת ליהודה' (על עבודת יוה"כ, זולבאך תקל"ו ד"ה ונטל): "ויש עוד הרבה שינויים במחתה של יוה"כ ממחתה של שאר ימות השנה, מפורשים במשנה פ"ד, ולא חשש המשורר להזכירן ובעל 'חמדת ימים' הזכירן בנוסחתו, יע"ש".

והרי זה כאמור בדברינו עתה, שכשם שאין המשורר חושש להזכיר את כל הפרטים של דיני המחתה וכמובן שאין זה אומר שדעתו היא שלא הייתה המחתה בעלת ידית קצרה וכיוצ"ב, שהרי פרטים אלו אינם שנויים במחלוקת. ולפיכך גם מי שאינו מזכיר שהיה זה של זהב אדום, עדיין אין זה אומר שדעתו היא שאין זה נקבע להלכה.

להוציא מדעת החולקים

ברם ראוי להבחין שגם באותם הנוסחאות שלא גרסו את שאר השינויים, הרי שיש מהם שדווקא גרסו שהייתה המחתה של 'זהב אדום', והרי זה צריך עיון מדוע התייחסו

רבותינו הראשונים והאחרונים, הבה ונתבונן באספקלריה ההלכתית שלה ונראה כי יש מרביתנו הראשונים שהביאו את דין זה להלכה ופסקו שביום הכיפורים הייתה המחתה עשויה זהב אדום, ויש מהם שהשמיטו את דין זה.

בין אלו שהביאו זאת אנו מוצאים את רבינו המאירי בדבריו שהועתקו לעיל, וכן כתב רבינו הרא"ש בסדר עבודת יום הכיפורים: "ונטל מחתה מזהב אדום", וכן כתב רבינו ירוחם בספרו 'תולדות אדם וחוה' (נתיב ז חלק ג): "אחר כך הביאו לו מחתה של זהב אדום".

אולם רבינו הרמב"ם לעת בואו לסדר את הלכות עבודת יום הכיפורים, השמיט דין זה ולא הזכיר כלום מכך שהייתה המחתה של זהב אדום, שכן כך כתב (פ"ב ה"ה): "בכל יום מי שזכה במחתה חותה במחתה של כסף ומערה האש למחתה של זהב והיום חותה כהן גדול במחתה של זהב ובה נכנס להיכל, שלא ליגעו בתוספת עבודה" - אכן 'מחתה של זהב', אולם אין הוא מזכיר ולא כלום שהייתה מחתה זו מזהב אדום דווקא.

בפיוט 'אתה כוננת'

גם בפיוט הנודע של סדר העבודה 'אתה כוננת' אנו מוצאים בו כמה וכמה שינויי גירסאות הקשורים לדיון זה שאנו עוסקים בו כעת. מצד אחד אנו רואים בגירסא שלפנינו שבה כתוב להדיא: "ונוטל מחתה של זהב אדום", וכך היא הגירסא בעוד מקורות רבים (ראה 'שפעת רביבים' להגאון רבי דוד פארדו, ליוורנו תקנ"ג עמ' ז).

ברם רבינו דוד אבודרהם גורס שם: "ונטל מחתה זהובה"; ורבינו הבית יוסף (או"ח סי' תרכא) מתקן את גירסתו וכותב עליו: "ונטל מחתה זהובה - צריך למחוק זהובה ולכתוב במקומה של זהב".

ונראה הדבר לכאורה שלגירסאות אלו שלא הזכירו במפורש 'זהב אדום' הרי זה ראייה שדעתם כדעת הרמב"ם שהשמיט דין זה שעל המחתה להיות של זהב אדום. אך

והסכמת האחרונים היא שהרמב"ם לא הזכיר פרט זה משום שהוא אינו מוסכם אכולי עלמא אלא הוא דעת יחיד הלוא הוא דעת רבי מנחם במשנה, ואילו תנא קמא אינו סובר כך והרמב"ם פסק כתנא קמא.

כך כותב הגאון הפרי חדש בפירושו 'מים חיים' על הרמב"ם (אמשטרדם ת"צ): "עוד תנן התם 'בכל יום היה זהב ירוק והיום אדום דברי רבי מנחם' ובהא יפה כיוון רבינו שהשמיטה משום דמיתניא בשם 'יחידאה'. והעתיק דבריו הגאון רבי יהודה עייאש בספרו 'וזאת ליהודה' (ד"ה אדום): "והרמב"ם לא הזכיר חלוקה זו דחילוק הזהבים בפרק ב', וכתב הפרי חדש [ש]יפה עשה שהשמיטה משום דמיתניא בשם יחידאה דקתני 'דברי רבי מנחם'".

גם הגאון רבי ישראל קמחי כותב כך בספרו על עבודת יוה"כ 'עבודת ישראל' (אזמיר תצ"ז, דף קלח א): "וצריך לומר דמה שאמר רבי מנחם 'בכל יום היה זהב ירוק והיום אדום' פליג אתנא קמא, וזה מה שאיתא דרבי מנחם מכלל דלתנא קמא הייתה של זהב סתם, וכן נמי דעת מרן בב"י (או"ח סי' תרכא) שלא כתב גם כן אדום אלא זהב סתם".

אלא שתיכף ומיד מקשה על כך העבודת ישראל ממה שראינו בגמרא שהאמוראים סוברים כרבי מנחם, והא ראיה - שהם נושאים ונותנים במהותו של אותו זהב אדום, וכלשונו: "הן אמת דקשיא טובא, דהרי חזינן לאמוראי בתראי דסבירא ליה הכי דהא אמרינן 'אמר רב חסדא ז' זהבים הם וכו' זהב פרוים - שדומה לדם פרוים', ותניא נמי כוותיה 'בכל יום היה זהב ירוק והיום אדום' (והיום) [והיינו] זהב פרוים שדומה לדם פרוים' נראה בהדיא דרבי מנחם שפיר קאמר ולא פליג אתנא קמא אלא לפרש אתא".

וכיוצא בזה כתב הגאון רבי דוד פארדו בספרו 'שושנים לדוד' (ונציה תקי"ב, יומא פ"ד) להסביר את דעת החולקים על

אלה דווקא לשינוי זה יתירה מכל יתר השינויים.

וכבר עמד על שאלה זו הגאון רבי משה ניגרין בספרו 'מלאכת עבודת הקודש' (על עבודת יוה"כ, שלוניקי תכ"ח ד"ה דרש ונטל): "כי לפי דעת המגיהים הסדורים וגורסין 'מחתה של זהב אדום' ודעתם לרמוז על מה שאמר במשנה 'בכל (ז' - ?) יום הייתה זהבה ירוק והיום אדום' יקשה מאי שנא עניין הבדל זה שרצו לרמוז אליו בדברי הפייט הזה יותר משאר ההבדלים האחרים אשר נרמזו במשנה. ואם כן, או היה להם לגרוס 'מחתה של זהב' סתם כגירסת הרמב"ם ז"ל ואחרים, או היה להם לרמוז על כל ההבדלים הנזכרים במשנה כאשר רמז עליהם בעל ספר אדם וחיה בסדר עבודה שלו אשר הוא מכוון ומסכים עם נוסחא זו".

ולדידי אין קושיה זו מרפסת איגרא ואין בה תימה כל כך, כי לפי האמור עתה שפרט זה - אם הייתה המחתה משל זהב אדום דווקא - הוא שנוי במחלוקת בין הראשונים, הרי ששפיר איכא למימר שהסוברים שהמחתה הייתה עשויה משל זהב אדום באו להדגיש דווקא את פרט זה יותר משאר ההבדלים והחילוקים ששינונו במשנה, שכן בכולם אין עליהם מחלוקת וכולי עלמא הודו בהם, ולכך אין צורך להדגיש אותם; ואילו דין זה השנוי במחלוקת, אם לא ידגישו אותו יבואו לטעות ולומר שאין אנו סוברים כך, ולכן הודגש במיוחד דין זה של זהב אדום בבחינת 'זכרהו מאתר שבא להשכיחו'.

רבי מנחם הוא דעת יחיד

אתה הראת לדעת כי נחלקו הראשונים האם הייתה על מחתת יום הכיפורים להיות משל זהב אדום, שהרא"ש ודעימיה פסקו להלכה שהמחתה הייתה משל זהב אדום, אולם הרמב"ם השמיט זאת. ועלינו להבין את דעת הרמב"ם בזה דבר השמיט"ה - מה ראה על ככה להשמיט דין זה המפורש במשנה.

חסדא שהיה משתמשים בזהב ההוא ביום הכפורים, ורב חסדא אתי לפרושי 'זהב פרויים' המוזכר במקרא בדברי הימים, ועל זה אמר 'תניא נמי הכי' דמהאי טעמא נקרא 'זהב פרויים'."

ועל זה הוא מביא ראיה לדבריו שאין המשא ומתן בגמרא קשור כלל לזהב של יוה"כ אלא ביור עקרוני בטיבו של זהב פרויים: "וכן מוכח מדברי רש"י שכתב 'תניא נמי הכי' - על שם שדומה לדם פרים נקרא 'זהב פרויים' [בדברי הימים]", דוודאי קשה מאי בעי רש"י בזה ומי לא ידע בכל אלה. אלא כוונתו שלא נפרש דרב חסדא עיקרו לפרש דברי רבי מנחם ולפסוק כמותו דביום הכיפורים היה זהב אדום, לכך כתב רש"י דהתניא נמי הכי לא קאי אלא על מה שפירש רב חסדא דם פרים, דאילו לעניין זהבה אדום לא דיבר רב חסדא כלל."

ואם כי עצם דבריו ייתכנו מאוד, הרי שהראיה שהביא לדבריו אינה מוכרחת כלל שהגם שדברי רש"י נראים כפשוטים ומוכרחים עד כדי כך שלדעתו "קשה מאי בעי רש"י בזה ומי לא ידע בכל אלה" הרי שהאמת היא שקיים פירוש אחר ושונה בדברי הגמרא ובהבנת משמעות ה'תניא נמי הכי' - כך שיתכן מאוד שדברי רש"י לא באו אלא להוציא מפירושו של רבינו אליקים, ואילו בעצם השאלה של שימוש בזהב זה ליום הכיפורים - לא נכנס לזה רש"י כלל, וכדלהלן.

פירושו החדש של רבינו אליקים

בעוד שהגירסא המקובלת בגמרא היא: "תניא נמי הכי: בכל יום היה זהבה ירוק והיום אדום, והיינו זהב פרויים שדומה לדם הפרים" ובעקבותיה מפרש רש"י שהראיה היא ש'זהב פרויים' אותו מצאנו בתנ"ך נקרא כך על שם שהוא דומה לדם הפרים.

הרי שקיימת גירסא אחרת בברייתא, וכך היא: "בכל יום היה זהב ירוק והיום אדום - וזהו זהב טוב וזהו זהב פרויים". רבינו אליקים בפירושו ליומא מביא את גירסא זו

הרמב"ם שהביאו את הדין של זהב אדום, שלדעתם אין כאן מחלוקת בין תנא קמא לרבי מנחם; או שגם אם יש מחלוקת - הרי שההלכה כרבי מנחם:

"וקצת משמע מזה דרבי מנחם פליג אתנא קמא. וכן נראה דעת הרמב"ם דהשמיט הא דזהב אדום, ואין ספק שזה משום דסבירא ליה דפליג ולית הלכתא כוותיה אלא כרבנן. אבל הרא"ש פסקה לה דזהב אדום משמע דסבירא ליה דלא פליג, ואי נמי פליג - הלכתא כוותיה מדשקלו אמוראי, רב חסדא ורב אשי לפרושי 'זהב פרויים' - שדומה לדם פרים' משמע דסבירא ליה כרבי מנחם."

ומסקנת דבריהם היא שהרמב"ם ס"ל הן שדברי רבי מנחם במחלוקת הם שנויים והן שאין ההלכה כמותו. ואילו הרא"ש ודעימיה ס"ל שאין כלל מחלוקת; ואפילו אם תמצא לומר שמחלוקת יש כאן, הרי שההלכה כרבי מנחם.

04/07/2018

ומכך שמצאנו שהאמוראים, רב חסדא ורב אשי, פלפלו בזהותם של הזהבים, ואף מצאנו ברייתא העוסקת בנידון זה - הרי זה ראיה לכאורה לדעת הרא"ש ודעימיה, ועלינו לדעת מה יענה הרמב"ם על כך.

הראיה מדברי רש"י

ומצאתי להגאון רבי יוסף דוד זינצהיים שפלפל בעניין זה בספרו 'יד דוד' (אופנבך תקנ"ט, יומא שם). הוא פותח עם השמטת הרמב"ם לדין זה של זהב אדום מחמת שלדעתו אין תנא קמא סובר כך, והוא מביא על כך את קושיית העבודת ישראל מזה שרב חסדא והברייטא שעיימו סוברים כרבי מנחם. ועל זה הוא מתרץ שאין בכך כלום ולא ניתן להוציא מזה כל הכרח שההלכה כמותם:

"אין זה הכרע - דהך 'תניא הכי' אפשר דברי רבי מנחם הם, וכאן בברייתא מפרש למה אדום על שם שדומה לדם פרים. ומדברי רב חסדא אין ראיה כלל שהרי לא אמר אלא שבעה זהבים הם וחד מהם זהב פרויים שדומה לדם פרים. אבל לא אמר רב

נקרא זהב פרוים בדברי הימים - נשמר ז"ל דלא נימא דקאי למאי דקאמר רב אשי דאמר חמשה הן וכו', והיה מביא ראיה מאומרם 'והיינו זהב פרוים שדומה לדם הפרים' מכלל דאיכא אחר שאינו אדום כל כך, אם כן הרי שיש בכל אחד זהב וזהב טוב".

ואם כי כפי הנראה לא היה מודע בעל 'מלאכת עבודת הקודש' לגירסא זו התואמת את הפירוש השונה, אולם ברור שאף הוא הבין שרש"י בא לשלול את קיומו של פירוש זה. כך שלנידון דידן אין מכאן כל ראיה שרש"י התייחס כלפי הזהב של יום הכיפורים.

האמנם הדבר שנוי במחלוקת?

ועוד ידובר בעצם הסכמת האחרונים שהרמב"ם סבירא ליה כי דעת רבי מנחם יחידאה היא. ולא אכחד שלא זכיתי להבין דברים אלו, שהלוא המשנה מונה פרטים רבים של חילוקים בין מחתת יום הכיפורים למחתת של כל ימות השנה, ובסיומה מצינת המשנה ואומרת: "דברי רבי מנחם" כשלכאורה הדברים נראים שסיומת זו עולה כל הפרטים שבמשנה.

ובוא וראה שהרמב"ם העתיק את כל פרטי החילוקים המוזכרים במשנה, למרות שהיינו יכולים לומר שאין זה אלא דברי רבי מנחם ואין ההלכה כמותו, ונראה מוכרח שדעת הרמב"ם היא שדברי רבי מנחם מוסכמים אכולי עלמא, או שגם אם הם שנויים במחלוקת הרי שההלכה כמותו.

ומעתה מהיכי תיתי לומר שדווקא הדין האחרון הוא דין השנוי במחלוקת ואין דעת הכול מסכמת לו. והמעייין בלשון המשנה מחד גיסא ובפסקו של הרמב"ם מאידך גיסא, יבחין מיד שדוחק גדול הוא לומר שרק הדין האחרון של רבי מנחם כלפי זהב אדום הוא זה דין השנוי במחלוקת עם תנא קמא.

עניין נוסף שראוי להתבונן בו הוא שאף אם נאמר שדברי רבי מנחם במחלוקת הם שנויים, הרי שדבר רחוק הוא לומר שאין ההלכה כרבי מנחם. שהרי כידוע רבי מנחם

והוא מטעים שראיה זו שמביאה הגמרא אינה באה כי אם לדברי רב אשי הסמוכים לראיה זו.

רב אשי חולק על רב חסדא והוא אינו סובר שיש שבעה סוגי זהבים, כיוון שזהב וזהב טוב אינם סוגי זהב העומדים בפני עצמם, אלא שבכל חמשת סוגי הזהבים יש זהב רגיל ויש זהב טוב - מה שאומר כי רק חמשה שהן עשרה סוגי זהב יש בעולם.

ועל כך מביאה הגמרא ראיה מדברי הברייתא המדגישה שהזהב האדום שממנו נעשתה המחתת של יום הכיפורים הייתה מזהב אדום - מהסוג המשובח שלו הנקרא זהב טוב! ומכלל זה אנו למדים כי קיים גם סוג זהב פרוים אדום שהוא אינו 'זהב טוב' אלא 'זהב סתם', ואם כך מצאנו כלפי 'זהב פרוים' - מביאה הגמרא ראיה - שכך הוא גם בשאר סוגי הזהבים שיש בהם זהב טוב וזהב סתם.

אציין כבדרך אגב כי לא ברור האם לפי גירסתו של רבינו אליקים נאמרה בברייתא גם הסיומת של 'שדומה לדם הפרים' מה שאומר שקיימת גם ראיה לעניין זה שזהב פרוים נקרא כך לפי שהוא דומה לדם הפרים, אולם ברור שעיקר הראיה אותה באה הגמרא כאן להביא אינו אלא כי אם לחידושו של רב אשי שכל סוג זהב מתפצל לשני סוגים, זהב טוב וזהב סתם.

לזו הייתה כוונת רש"י

ניתן לקבוע כמעט בוודאות שרש"י בבואו להדגיש את מטרת ה'תניא נמי הכי' שזה בא כדי להוכיח שזהב פרוים נקרא על שם שדומה לדם הפרים, לא בא כאן לשלול את הדיון מאיזה זהב היה המחתת ביום הכיפורים - כדברי היד דוד, אלא לשלול את הפירוש והגירסא האחרת בגמרא ולפיה הראיה היא לדברי רב אשי.

ומצאתי און לי שכבר כתב כן להדיא הגאון רבי משה ניגרין בספר 'מלאכת עבודת הקודש' (ד"ה דרש ונטל): "ופירש רש"י: תניא נמי הכי, דעל שם שדומה לדם הפרים

לכך שבכל השנה היה זהב ירוק וביום הכיפורים היה זהב אדום.

אין זאת - הסיק מכך הרמב"ם - שאכן הגמרא לא מצאה על זה כל טעם נכון או הסבר מתקבל על הדעת, ולפיכך לא הסכימה הגמרא עם דין זה להלכה, ומחמת זאת שהגמרא נמנעה מלציין את הסבר דין זה הבין הרמב"ם שאכן הגמרא אינה מקבלת את דין כהלכה למעשה, ולפיכך הוא השמיט את דין זה מספרו.

בטל הטעם ובטל הדין

נוסיף ונטעים את מהלך זה בדברי הרמב"ם בכך שאכן כל הטעמים שהציעו הראשונים והאחרונים לדין זה של זהב אדום אינם ברורים ומחוררים כל צרכם. שכן הטעם הראשון שנתנו רבותינו ר"י מלוניל והמאירי ואחריו גם הגבורת ארי והתויו"ט, שהזהב האדום הוא הזהב היקר ביותר - כבר הערנו עליו שמסדר הדברים נראה דווקא להיפך שהוא הזול ביותר; גם הטעם השני שנתנו הגבורת ארי והתויו"ט שהוא לפי שדומה לדם הפרים - כבר הערנו עליו שמה בכך שיש דמיון ביניהם, ואם משום שאין קטיגור נעשה סניגור - הלוא כבר שנינו שליכא למיחש בהא; וגם הטעם שנתן רבינו המאירי על כך שהוא כדוגמת לשון של זהורית - צריך עיון מכמה אנפי.

ואף התירוץ שהעלינו שהסיבה לכך היא מפני שהתורה חסה על ממונם של ישראל אין זה כמובן אלא לפי דעת הרא"ש ודעימיה, אולם ברור שניתן להבין את אלה שאין מסכימים עם זה ולדעתם אין לחשוש לאותו פחת מזערי של יום אחד.

כך שאם הגמרא לא הביאה את טעמים אלו אין זה אלא מפני שהיא אינה מסכימה עם טעמים אלו, ומכיוון שכן סבר הרמב"ם שאכן אין דין זה בא להלכה.

בדברי הירושלמי

זווית התבוננות נוספת לעניין זה אנו מוצאים בדברי התלמוד הירושלמי.

זה מכוונה בלשון חז"ל 'רבי מנחם סתימתאה' (ראה ב'תולדות תנאים ואמוראים' בערכו) והרי פרושו של כינוי זה הוא כמו שכתב רש"י במסכת כתובות (דף קא ב): "רבי מנחם אמרה דסתימתאה הוא - הרבה משמועותיו נשנו סתם במשנה ובברייתא", ונראה שהיו פוסקים הלכה כמותו; ומהיכי תיתי שכאן לא יפסקו כמוהו.

שמא זהב זה קל יותר

ומריש הוה אמינא לתרץ את השמטת הרמב"ם עם השערה חדשה ששמא משקלו הסגולי של הזהב האדום הוא פחות משאר סוגי הזהבים, ומכיוון שחפשו חז"ל להקל על משקל המחתה כדי שלא לייגע את הכהן הגדול וכפי ששנינו גם שבכל יום הייתה המחתה כבידה וביום הכפורים הייתה קלה, הרי שגם השימוש בזהב האדום היה מחמת כן; ^{04/07/2018} ודפ"ז זה הרמב"ם לא השמיט את דין זה של זהב אדום אלא שלדעתו הרי זה כלול במה שהביא את דין זה שעל המחתה להיות קלה.

אלא שלא מצאתי ראייה לדבר זה שאכן משקלו הסגולי של הזהב האדום הוא קל יותר משאר סוגי הזהבים, כך שתירוץ זה חסר את הבסיס והיסוד, אך מכל מקום כהשערה בעלמא יכול הדבר להיאמר.

טעם חדש להשמטת הרמב"ם

אולם לפי פשוטם של דברים אמרתי לתרץ את השמטת הרמב"ם בכך שלא הזכיר את עניין של זהב אדום, שאין זה מפני שהדבר שנוי במחלוקת ואין הלכה כרבי מנחם, אלא שהוציא זאת מכך שהגמרא לא נתנה כל טעם והסבר לשינוי זה.

הלוא גם אם נאמר שהגמרא כן התייחסה לזהותם של הזהבים השונים כהמשך לדברי המשנה על זהב ירוק וזהב אדום, אולם ברור שטעם על דברי המשנה היא לא נתנה, וכפי שכבר העירו לנכון הגבורת ארי והתוספות יום טוב את הפלא הגדול על כך שלא מצאנו בגמרא כל התייחסות שיש בה נתינת טעם

שלא נאמר בבבלי ולפיו הוא נקרא בשם זה לפי שהוא: "דומה לאש מצתת בגפרית", ומסתבר לומר שלדעת הירושלמי זהו הזהב האדום עליו דיברה משנתינו.

חידושים בדעת הירושלמי

לפי חידוש זה שדעת הירושלמי שזהב אדום היינו 'זהב מופז' הרי שתחילה לכל עולה בדינו הסבר שלישי לאותה ראייה שהביא הבבלי מדברי הברייתא - הראייה שלובנה על ידינו לעיל, שאם רש"י סבר שהראייה היא לכך שזהב פרוים נקרא על שם שדומה לדם הפריס, ורבינו אליקים סבר שהראייה היא לדברי רב אשי שיש זהב טוב וזהב סתם, הרי שכעת ניתן להוסיף ולהסביר באופן שלישי: הראייה היא לעצם העניין שזהב פרוים הוא זה הזהב האדום ממנו עשו את המחתה ולא זהב מופז שיש הסוברים שהוא זה זהב אדום.

אך ביותר ייאמר ששמא יש בדינו כאן מהלך חדש בביאור שיטת הרמב"ם שיתבסס על דעתם של הראשונים והאחרונים אותם הזכרנו לעיל שהסיבה שמחתת יוה"כ הייתה משל זהב אדום היא לפי שהוא הזהב החשוב ביותר, וכבר הבאנו שהתוספות יום טוב והגבורת ארי הוכיחו זאת מכך ש'זהב פרוים' הוא הזהב המופיע בסוף הרשימה של מיני הזהבים.

ואם נאמר שדעת הירושלמי היא ש'זהב אדום' אין זה כי אם 'זהב מופז' הרי שאין כל סיבה להעדיף אותו על פני שאר הזהבים, כיון שהוא מופיע רק באמצע הרשימה שמונה הירושלמי, ומוכח שחשיבותו היא ממוצעת בלבד, וייתכן שהרמב"ם סבר כאן כדעת הירושלמי ולפיכך הוא לא ראה עניין להעדיף את 'זהב מופז' שהוא הזהב האדום על פני שאר הזהבים.

זהב אדום או זהב סגור?

שוב מצאתי להגאון רבי יצחק נונים-ואיס בספרו 'שיח יצחק' (ליומא שם) שעמד על כמה פרטים ממה שהארכנו כאן, ולהשלמת

הירושלמי אף הוא מתייחס על דברי המשנה לכך שקיימים שבעה סוגי זהבים בעולם. וקיימים שינויים בין הבבלי לירושלמי, הן בסוגי הזהבים הן בטעמי קריאת שמותיהם והן במיקומם ברשימה, וכבר עמדנו על פרטים חשובים במחלוקת זו במאמרינו המוקדש לשבעת סוגי הזהבים.

כאן עלינו להבחין בחילוק מהותי הקיים בין הבבלי לירושלמי כלפי 'זהב פרוים'. בבבלי מובא פירוש אחד ויחיד לזהב זה והוא שצבעו דומה לדם הפריס, ולפי הגירסא שלפנינו ופירושו של רש"י - הגמרא גם מוכיחה את פירוש זה מדברי הברייתא.

הירושלמי לעומת זאת מציע שני פירושים למושג זה של 'זהב פרוים', וכך שנינו בו (יומא פ"ד ה"ד): "זהב פרויים - ר' שמעון בן לקיש אמר: אדום דומה לרמו של פר, ויש אומרים: זהב שהוא עושה פירות. כ"י דתנינן תמן: וגפן של זהב היתה עומדת על פתחו של היכל, אמר רבי אחא בר יצחק: בשעה שבנה שלמה את בית המקדש צר כל מיני אילנות לתוכו ובשעה שהיו אילו שבחוץ עושין פירות היו אילו שבפנים עושין פירות".

למדנו שהירושלמי מביא הן את הפירוש של הבבלי והוא אף מוסיף פירוש אחר ושונה: פרוים מלשון פירות - זהו זהב העושה פירות. והנה בעוד שהבבלי מביא הוכחה מהברייתא לפירושו שלו, הרי שהירושלמי מביא ראייה מברייתא אחרת דווקא לפירוש השני.

ברור הדבר שלפי הפירוש השני שבירושלמי, הפירוש שכאמור עליו מביא הירושלמי ראייה מברייתא, אין כל סיבה לומר שצבעו של זהב זה היה אדום, ובוודאי היה צבעו שוה לכל זהב אחר.

וכבר הארכנו במאמרינו על סוגי הזהבים שבדעת הירושלמי מצאנו זהב אחר אשר כפי הנראה היה צבעו אדום לוחט, הלוא הוא 'זהב מופז' אשר הירושלמי מציע בו הסבר

לסוג זהב מסוים וספציפי שצבעו הוא בגוון הירוק או שמא הכוונה היא לכל סוג זהב, יהיה אשר יהיה, אשר צבעו בצבע הירוק; הרי שאף זאת לא אדע מה הוא בכלל צבע הירוק אשר עליו אנו דנים כאן.

הצבע הירוק בלשון חכמים זוכה לשלושה משמעויות שלא ראי זה כראי זה: פעמים שהכוונה בו היא לצבע שאכן גם בלשון בני אדם הוא נקרא ירוק (הוא הנקרא גרי"ן בלע"ז); פעמים שהכוונה היא למראה שבלשון בני אדם הוא נקרא צהוב (הוא הנקרא גע"ל בלע"ז); ופעמים שהכוונה היא למראה שבלשון בני אדם נקרא כחול (הוא הנקרא בלוי"א בלע"ז). שלא לדבר על פעמים שהכוונה היא לשילובים שונים בין הגוונים השונים.

החפץ לעמוד על סגנונות משמעות צבע זה בלשון חז"ל הדנים בזה כלפי עשרות הלכות ועניינים שונים, יעיין נא ב'אנציקלופדיה תלמודית' בערך 'ירוק' ויראה את ההקשרים הרבים שבהם הוזכר הצבע הירוק והפירושים המגוונים שניתנו לזה בכל מקום ומקום.

אם כי הדעת נותנת שכאן הכוונה היא למראה הזהב הקלאסי שהוא הצבע הצהוב, אך מידי השערה לא יצאנו, שכן לצערי לא הצלחתי למצוא כל התייחסות מפורשת לנידון דידן - מה הוא זה הזהב הירוק?

גם אם נדע שהכוונה היא לצבע פלוני, עדיין אין אנו יודעים האם הכוונה היא לסוג זהב מסוים שצבעו הוא ירוק - והצבע הוא רק סימן הזיהוי של סוג הזהב, או שמא סוג הזהב אינו משנה כלל והדין הוא רק כלפי צבע הזהב.

התייחסות אחת ויחידה לזיהוי הזהב הירוק מצאתי אצל הגאון רבי יוסף חיים מבגדד הכותב בספרו 'בניהו' (יומא מד ב) שהכוונה היא לסוג זהב הנקרא 'זהב שחוט' המנוי בין שבעת סוגי הזהבים: "ומה שאמרו (בברייתא?) [במשנה] 'כל יום זהב ירוק' היינו שהיה זהב זהב מזה הזהב

הדברים נעתיק מהתייחסותו לעניין השאלה מה הוא הזהב היקר והחשוב ביותר.

פתח דבריו יאיר שכל מה שהביאה הגמרא את דברי רב חסדא במנותו את שבעת הזהבים הוא רק כדי להוציא מליבנו שלא נפרש טעמא דרבי מנחם שמעלת זהב אדום הוא בזה שחשוב יותר מכל הזהבים, שהרי מדברי רב חסדא מפורש שזהב סגור הוא הזהב החשוב ביותר שהרי עליו אמרו שכל החנויות נסגרות כשבאים למוכרו.

ניכר איפוא שברעיון זה הוא בא לשלול את דברי הראשונים והאחרונים שסוברים שזהב אדום הוא זהב פרוים הוא החשוב ביותר; אלא שאם לדין יש תשובה - שכן ניתן לחלוק על השקפתו זו הסוברת שזהב הסוגר את כל החנויות הרי זה מעיד בהכרח שהוא הזהב החשוב ביותר, כי ייתכן מאוד לומר שזהב זה הוא הזהב הנחוש ביותר או הרצוי ביותר ואכן הכל מחפשים אחריו, אבל אין מזה כל ראייה שהוא הזהב החשוב או היקר ביותר, ופשוט.

ובדרך אגב יצוין כי הגאון רבי יוסף חיים מבגדד מביא בספרו 'בן יהודע' את השאלה הבאה: "מקשים למה ביום הכפורים יהיה דומה לדם פרים, והלא זהב סגור הוא יקר יותר" יעו"ש. ברור שכוונתו היא לדברי השיח יצחק, אולם כאמור אין הדבר מוכרח שזהב סגור הוא היקר ביותר.

הזהב הירוק - מה הוא?

עד הלום שאלנו ודרשנו בהלכות המחנות של כל ימות השנה ושל יום הכיפורים, מאיזה זהב היה עליהם להיעשות. ועתה עלינו להשלים את הדיון בהלכה למעשה ובגישה מציאותית: מה הוא הזהב האדום ומה הוא הזהב הירוק.

ועל כך אודה ולא אבוש כי בבואי ללבן את טיבו של אותו זהב ירוק ששימש את עשיית המחנות של כל ימות השנה מול טיבו של הזהב האדום של יום הכיפורים, מצאתי שהנסתר בזהב הירוק רב על הנגלה, ולא זו בלבד שלא אדע האם הכוונה היא

ברור שלפי פירושם של רבותינו ר"י מלוניל והמאירי ואחריהם התוספות יום טוב והגבורת ארי, שזהב אדום בא לפי שזהב פרוים הוא הזהב החשוב ביותר - הרי שבעיני דווקא את סוג זה של זהב פרוים, והצבע האדום אינו כי אם סימן אליו. אולם ייתכן שכל זהב אדום יהיה אכן קרוי בשם 'זהב פרוים', ולפי זה נבין מדוע המשנה לא קראה לזה 'זהב פרוים' כי אם 'זהב אדום', שכן הא בהא תליא והרי זה סימן לזה.

לפי תירוצם השני של התוספות יום טוב והגבורת ארי - הדגש הוא על הצבע 'שדומה לדם הפריים', וכך גם לרבינו המאירי שנתן טעם שהוא כלשון של זהורית, ונמצא שבעיני זהב אדום יהיה מאיזה סוג זהב שיהיה.

עוד נזכיר בזאת את מה שהבאנו כי קיים בזה חילוק בין הבבלי לירושלמי, אם זהב אדום הכוונה הוא לזהב פרוים או לזהב מופז. ובכל אופן יש לדמות ולהקיש את כל האמור עתה כלפי זהב אדום, או הוא סימן או סיבה גם כלפי זהב ירוק. וללמד עליו יצא.

המצוי בזמן הזה שהיה נקרא בתחילה 'זהב שחוט' ורק גוון שלו נוטה לירוק שקורין בערבי אצפ"ר".

אם קבלה היא נקבל, אולם כלפי מה שכתב שזהב זה הנקרא 'זהב שחוט' הוא הזהב המצוי ביותר בזמן הזה, כבר הערנו במקום אחר שמדברי חז"ל עולה להדיא כי זהב זה הוא נדיר ביותר ומדור לדור קשה יותר ויותר להשיגו.

הזהב האדום - מה הוא?

הצבע האדום, אכן אנו יודעים מהו הגוון שלו, אולם גם כאן אנו נכנסים לשאלה המהותית: האם הצבע האדום הוא סימן או סיבה? האם הדגש נמצא על סוג זהב מסוים שהצבע שלו הוא במקרה אדום, ולפי זה אין אנו יכולים לקחת סוג זהב אחר הגם שצבעו יהיה אדום. או שמא הדגש הוא על הצבע האדום, אלא שבמקרה יש סוג זהב מסוים שהוא בצבע אדום, ולו יצויר שיהיה זהב מסוג אחר שאף הוא יהיה בצבע אדום לית לן בה.

